

יחידים

מים ראשונים: המילה יחיד או יחידי (ראו הבחנה באתר האקדמיה ללשון עברית) שגורה בפינו כדבר (אדם, חפץ) העומד בפני עצמו ולעתים קרובות גם במונח של מיוחד, היינו בולט ומסוים ביחידותו, גם אם לא יחיד במונח שאין עוד אחרים כמותו. ברמה הגבוהה ביותר הכוונה היא לקב"ה בורא עולם כאמירה בפיוט יגדל המבוסס על "ג העיקרים של הרמב"ם: "אחד ואין יחיד כייחודו". אולי גם ללמדנו שיחיד, יחידי ומיוחד קרובים ליחד, לאחד ולאחדות, היינו לשלמות המכילה פנים רבות ומגוונות. בפן האחר, "יחיד" עומד כנגד "רבים" בדיונים הלכתיים כגון הכלל: "יחיד ורבים – הלכה כרבים", "יחיד" עומד גם כנגד "רבים" בדיון על רשות היחיד ורשות הרבים בהלכות שבת (עירובין), טומאה, נזיקין ואולי עוד; וכמובן "יחיד" מול "ציבור" בקרבנות, תפילה, תענית ואולי עוד. אבל מסתבר שיש למילה זו גם 'משמעות ביניים' ואפילו להלכה ובה נרצה לדון הפעם.

מסכת תענית דף י עמודים א-ב – מיהו יחיד ומיהו תלמיד (חכם)

משנה: הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים - התחילו היחידים מתענין שלש תעניות ...¹

גמרא: מאן "יחידים"? אמר רב הונא: רבנן. ואמר רב הונא: יחידים מתענין שלוש תעניות: שני וחמישי ושני ...²

תנו רבנן: אל יאמר אדם תלמיד אני, איני ראוי להיות יחיד, אלא: כל תלמידי חכמים יחידים.⁴ אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד?⁵ יחיד - כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד - כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר, ואפילו במסכת דכלה.⁶

תנו רבנן: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד - עושה, תלמיד - עושה, דברי רבי מאיר.⁷ רבי יוסי אומר: עושה, וזכור לטוב. לפי שאין שבח הוא לו, אלא צער הוא לו. תניא אידך: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד - עושה, תלמיד - עושה, דברי רבי שמעון בן אלעזר. רבן שמעון בן גמליאל אומר: במה דברים אמורים - בדבר של שבח, אבל בדבר של צער - עושה, וזכור לטוב, שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו.⁸

¹ כך בפרק א משנה ד במסכת תענית שהיחידים מקדימים להתענות במקרים של היעדר גשם בתחילת החורף. ובהמשך הפרק, היחידים גם "חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן" בשנים שחונות, אחרי שכל שלוש עשרה התעניות של כלל הציבור פסקו ולא הועילו ולא גוזרים עוד תעניות על הציבור. ראו משניות ו-ז שם. ועל מועדי ירדת הגשמים (רביעות) ומאימתי שואלים וכו', ראו דברינו [בז' בחשון שואלים על הגשמים](#) וכן [רביעות היורה](#).

² רב הונא מגדיר את סדר שלוש התעניות הראשונות (אם לא יורדים גשמים) שהם בימים בה"ב (ראו בגמרא שם הסיבה שאין מתחילים ביום חמישי על מנת שלא להפקיע שערים), ולגבי אותם "יחידים", הוא מסביר שהם "רבנן". ראו פירוש שטיינזלץ: "חכמים שהם הקרויים יחידים שהם המיוחדים שבציבור". אך עכשיו נשאל: מי הם "המיוחדים שבציבור", מי הם "רבנן"?

³ רש"י מבאר: "תלמיד אני ואיני חשוב כל כך כיחידים, כלומר איני ראוי להתחיל תענית עם היחידים".

⁴ המשנה קובעת שבתעניות הראשונות רק היחידים מתענים, באה הברייתא ואומרת שכל תלמידי החכמים יחידים הם (לעניין התענית) וכל מי שרוצה ויכול להצטרף לתעניות הראשונות - מוזמן בכבוד. אז מה עשינו? מה ההבדל בין יחיד לתלמיד חכם? ואנחנו עדיין לא יודעים מי הם ה"יחידים", בפרט לאחר הרחבת דין זה בברייתא.

⁵ כאן נעיר הערת ביניים חשובה: סתם "תלמיד" כאן ובמקומות רבים אחרים בש"ס הוא קיצור של תלמיד חכם וכמו שהשתרש התואר בימינו "תלמיד חכם" לאדם מלומד ובמקומות רבים מצאנו גם את המונח "תלמיד חכמים" שהוא אולי בשלב תחילי יותר, היינו תלמיד ששואב תורתו ממספר חכמים (ראו דברינו לימוד מרב אחד או מחרבים בדפים המיוחדים). ויחיד היא דרגה גבוהה יותר שאחריה אנחנו מתחקים.

⁶ לגבי מסכת כלה נחלקו המפרשים אם מדובר בדבר קל שידוע גם למי שאינו תלמיד חכם מובהק - מסכת שלומדים אותה בירחי כלה לציבור הרחב בפרט בתקופה שלפני המועדים, או שאדרבא היא מסכת שלא שגורה בפי כולם ותלמיד זה בקיא גם בה. ראו בפרשני הגמרות כאן בתענית, בשבת קיד ע"א ובקידושין מט ע"ב ובעיונים שטיינזלץ על הדף בתענית. ולא נרחיב בנושא זה כאן. לעניינינו, קבלנו לכאורה הגדרה מהו יחיד. יחיד הוא תלמיד חכם "שראוי למנותו פרנס על הצבור" ואילו תלמיד (חכם) סתם הוא אדם שנמדד בידיעותיו בתורה (לקולא או לחומרה, תלוי בפירוש של מסכת כלה). אבל בגמרא שבת קיד ע"א משמע אחרת: "אמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור - זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואפילו במסכת כלה". ראו בפירוש תוספות בגמרא תענית הנ"ל שעומד על סתירה לכאורה זו ומתרץ מה שמתרץ. אך לעניינינו, האם קבלנו תשובה מה הוא "יחיד"? האם תלמיד חכם שראוי להתמנות פרנס על הציבור, היא ההגדרה? תלמיד חכם שהציבור מוכן לקבל אותו כמנהיג שלהם?

⁷ בדומה לכלל "לא כל הרוצה ליטול את השם יטול" שנראה עוד להלן (ברכות פרק ב משנה ח) ומטעם "מיזי כיוהרא", היינו שלא ייראה כיהיר - הנה אני מהיחידים שמתענים בשביל הציבור.

⁸ נראה שקטע אחרון זה לקוח מתוספתא תענית א ז שנראה בירושלמי ברכות להלן: "אי זהו יחיד - ר' שמעון בן לעזר אומר: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד (- עושה), תלמיד חכם עושה, אלא אם כן מנוהו בית דין על הצבור. ר' שמעון בן גמליאל אומר: דבר שהו של צער הרוצה לעשות עצמו יחיד - עושה, ותלמיד חכם עושה ותבוא עליו ברכה. דבר שהו של שבח לא כל הרוצה עצמו יחיד - עושה, ותלמיד חכם עושה, אלא אם כן מנוהו בית דין על הצבור". כאן נראה ש"יחיד" אינו קשור לנושא הלמדנות, אינו קומה גבוהה יותר של תלמיד חכם שהוא גם מיוחד, אלא מידת חסידות ונקיות הדעת.

ירושלמי תענית פרק א הלכה ד – פרנס על הציבור

משנה: הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין ...
גמרא: אלו הם היחידים? אלו שהן מתמנין פרנסין על הציבור. מכיון שהוא מתמנה פרנס על הציבור הוא מתפלל ונענה? אלא מכיון שהוא מתמנה פרנס על הציבור ונמצא נאמן, כדאי הוא מצליא ומתעניא.⁹

מים ביניים הבאים בסעודה: סוף דבר, נראה שיש מספר אפשרויות לגבי הגדרת "יחיד". האחת, שהוא אכן סוג של תלמיד חכם מיוחד שלא השכלנו לעמוד על הגדרתו המדויקת (אם יש בכלל הגדרה כזו); והשנייה, מי שהוא תלמיד חכם שגם ראוי להתמנות כפרנס (כשיטת הבבלי) או מי שאכן ממונה כפרנס ולא דווקא התלמיד חכם הכי מובהק (כשיטת הירושלמי). אפשרות נוספת (שלישית), מי שהתמנה פרנס על הציבור ואינו תלמיד חכם בכלל. ודווקא בנושא התעניות על הגשם בה נזכר מונח זה במשנה. התלמודים משנים את פשט המשנה וקובעים שכל תלמיד (חכם) שרוצה להצטרף לתענית היחידים (אולי כל אדם) יכול לעשות להצטרף ל"יחידים". ואין בזה משום יוהרה או נטילת השם, משום שהוא מצטער ומשתתף בצער הציבור ואינו עושה זאת לשבחו או להנאתו.

ירושלמי ברכות פרק ב הלכה ח – יחיד בקריאת שמע

משנה: חתן אם רוצה לקרות את שמע בלילה הראשון קורא. רשב"ג אומר: לא כל הרוצה ליטול לו את השם יטול:¹⁰
גמרא: תני: ¹¹ כל דבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו יחיד - עושה. תלמיד חכם - עושה ותבוא לו ברכה. וכל דבר שהוא של שבח, לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד - עושה, תלמיד חכם - עושה, אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור.¹²

ויקרא רבה ל ז – היחידים בעשרת ימי תשובה

"ולקחתם ביום הראשון" ... ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: משל למדינה שחייבת ליפס (מס) למלך והלך המלך לגבותה. בתוך עשרה מילין יצאו גדולי המדינה וקלסוהו - התיר להם שליש ... בתוך חמשה מילין יצאו בינוני המדינה וקלסוהו - התיר להם עוד שליש. כיון שנכנס למדינה יצאו כל בני המדינה אנשים ונשים וטף וקלסוהו - והתיר להם הכל. אמר להם המלך: מה שהלך הלך, מכאן נתחיל החשבון. כך בערב ראש השנה גדולי הדור מתעניין והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן. ומראש השנה ועד יום הכיפורים היחידים מתעניין והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן. וביום הכיפורים כולן מתעניין אנשים ונשים וטף והקב"ה אומר להם לישראל: מה שהלך הלך, מכאן נתחיל החשבון.¹³

⁹ תרגום: כדאי הוא שיתפלל ויתענה. ראו פירוש פני משה שם שמזכיר את הגמרא בבבלי תענית שראינו לעיל ואומר: "התחילו היחידים. והן חכמים שהן מתמנין פרנסים על הציבור כדאמר בגמרא או שהן ראויים להתמנות על הציבור". אבל פירוש קרבן העדה שם מסביר: "ונמצא נאמן בעבודת הציבור ומוסר נפשו לעמוד בפרץ להגין עליהם כדאי הוא שיענה לו מן השמים כשמתפלל בעד הציבור". היינו מי שאכן התמנה לפרנס על הציבור ומקדיש עצמו לתפקיד בנאמנות - לא מספיק שהוא ראוי. ופירוש עלי תמר מדגיש עוד יותר את נושא הפרנסות גם ע"ח הלמדנות, ואומר: "ובתוספתא תניא, איזה יחיד כל שמינוהו ב"ד פרנס ... ומשמע אפילו שיש גדולים ממנו בתורה, כיון שמעשיו מתוקנים ורוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום גם כן נוחה הימנו". האם נאמר כעת ש"יחיד" הוא מי שהתמנה לפרנס למרות שאיננו מיוחד בחוכמה ובתורה?

¹⁰ זו משנה ח בפרק ב של מסכת שבת. במשנה ה שם מצוי הדין שחתן פטור מקריאת שמע בליל חופתו וכאן (במשנה ח) מובא שמי שרוצה להחמיר על עצמו ולקרוא קריאת שמע בליל חתונתו - רשאי לעשות כן. ורבי שמעון בן גמליאל חולק וקובע: "לא כל הרוצה ליטול את השם - יכול". ראו הערה 7 לעיל.

¹¹ חזרנו לתוספתא שכבר הזכרנו בהערה 8 לעיל. הציטוט בירושלמי הוא הקטע של שיטת רבי שמעון בן גמליאל לצורך השוואה עם דבריו במשנה בנושא קריאת שמע של חתן בליל חופתו.

¹² וכאן מדובר בשבח היינו מעשה ראוי של קריאת שמע ולכן לא כל מי שחושב עצמו ליחיד ונוטל על עצמו לקרוא קריאת שמע במקום שחכמים פטרו אותו - יכול לעשות זאת. אבל תלמיד חכם עושה (וזוכה לברכה על כך) וכך גם כל מי שמתמנה לפרנס על הציבור. במשנה (ה), מנמק רבן גמליאל (אביו של ר' שמעון בן גמליאל או אולי בנו) את אי-הימנעותו מקריאת שמע בליל חופתו בטיעון "איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים אפילו שעה אחת", אבל הירושלמי קושר את כל העניין לרשות של תלמיד חכם ופרנס לנהוג כ"יחידים" ובכך מצאנו מקור נוסף לנושא ה"יחידים". ראו עוד בהמשך הסוגיה שם על יהודה בן פפוס שנהג לחומרא כאשר הקיף שדה בדרך ארוכה ולא סמך על תקנת יהושע שבתנאים מסוימים מותר ללכת בצידי רשות הרבים ("מסתלקין לצדדים") וחשדו בו שהוא נוהג דרך יריות, למרות שהוא תלמיד חכם שאינו יחיד ולא מונה לפרנס על הציבור. והתשובה היא שזה היה לצער ולא לשבח.

¹³ כבר הרחבנו לדון בדרשה זו בדברינו נאה זו במספר דפים (ראו למשל **מקיפור לכפות ומכסה לסוכות**, על המעבר מיום הכיפורים ולחג הסוכות), וכאן רק נשמח להתחבר עם "היחידים" שמתענים גם כאן והקב"ה מתיר בזכותם שליש מעונות הקהל כולו. האם אלה אותם "יחידים" שראינו לעיל במסכתות יומא וראש השנה? לא בטוח, מה גם שבמשל הם נקראים בינוני המדינה. אבל יש דמיון ליחידים שלעיל ושימוש באותה מטבע לשון; וגם כאן, היות שמדובר בצער התענית (אך גם בשבח התרת העונות), אפשר לכל אדם יכול להצטרף לאותם יחידים ואין זה נחשב כיוהרה. ועכ"פ, יחידים אלה אינם גדולי הדור, אלא בדרגה אחת פחות.

מסכת חגיגה פרק ב משנה א – דרישה במעשה מרכבה

אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו.¹⁴

מסכת סנהדרין דף ד עמוד ב – דן יחיד

תנו רבנן: דיני ממונות בשלושה, ואם היה מומחה לרבים - דן אפילו יחיד. אמר רב נחמן: כגון אנא דן דיני ממונות ביחיד. וכן אמר רבי חייא: כגון אנא דן דיני ממונות ביחיד.¹⁵

מסכת עדויות פרק ה משנה ז – הנח דברי היחיד

אבל אתה שמעת מפי היחיד ומפי המרובין מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין.¹⁶

מסכת סנהדרין פרק ד משנה ה – כל אדם הוא יחיד, כל אדם הוא עולם

לפיכך נברא אדם יחיד, ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחבירו: אבא גדול מאביך, ושלא יהו מינין אומרים: הרבה רשויות בשמים. ולהגיד גדולתו של הקב"ה - שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם.¹⁷

מחלקי המים

מים אחרונים: תם ולא נשלם. נראה שלא מצאנו הגדרה טובה ל"יחיד" או "יחידים", אבל התבשמנו מעט ממקורות שונים ונאים. ראו פירוש מלאכת שלמה על המשנה במסכת תענית בה פתחנו (הערה 1 לעיל) שמפרש: "תלמידי חכמים המיוחדים במעשיהם". כך הוא מבין את "רבנן" של רב הונא בגמרא. במעשים, ולא רק בלימוד. וכל היודע על מקורות נוספים או אולי הגדרה טובה יותר מי הם ה"יחידים", אנא יחיש שמועתו הטובה אלינו בהקדם.

¹⁴ לכל אחד ממקרים לעיל, סיבה שונה. ההגבלה בלימוד עריות סיבתה "שמה בזמן שמדבר הרב עם אחד ישאו ויתנו השנים ביניהם, ולא יתנו לבם לשמוע מפי הרב", ובמעשה בראשית – "דאמר קרא (דברים ד') כי שאל נא לימים ראשונים, יחיד שואל ואין שנים שואלים" (פירוש ברטנורא שם ע"פ הגמרא בחגיגה יא ע"ב). והסיבה "לא ליחיד במעשה מרכבה" היא עצם העיסוק בנסתרות. האם נוכל לחבר גם "יחיד" זה לנושא שלנו, היינו שלא מדובר רק בכמות (תלמיד אחד), אלא גם בתלמיד מיוחד? אולי. ואם כן, אזי יש דרגה גבוהה עוד יותר שהיא "חכם ומבין מדעתו" ולו מותר ללמוד מעשה מרכבה. ראו הנוסח במקבילה בתוספתא חגיגה ב א: "אין דורשין בעריות בשלושה אבל דורשין בשנים, ולא במעשה בראשית בשנים אבל דורשין ביחיד, ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו". וההמשך שם (מובא גם בגמרא חגיגה יד ע"ב בנוסח קצת שונה) שר' אלעזר בן ערך מבקש מרבן יוחנן בן זכאי שילמדו במעשה מרכבה. בתחילה מסרב רבן יוחנן בן זכאי, אבל כאשר הוא נוכח לדעת שר' אלעזר כבר יודע פרק במעשה מרכבה והוא "חכם ומבין מדעתו", הוא נעתר לו.

¹⁵ זה הדין של מומחה לרבים שיכול לדון יחיד. ראו דיון בירושלמי חגיגה פרק א הלכה ח שרבי יהודה הנשיא הסמיך את רב תלמידו (שאו"כ ירד לבבל וייסד שם את ישיבת סורא): "לדון יחיד ולהתיר נדרים ולראות מומים שבגלוי". וכאן מעידים רב נחמן ורבי חייא על עצמם שהם מוסמכים לדון יחיד. אך מנגד, ראו מסכת אבות פרק ד משנה ח: "הוא היה אומר: אל תהי דן יחיד שאין דן יחיד אלא אחד". ובתוספתא סנהדרין פרק ה הלכה א: "ר' יהודה אומר: אין יחיד דן". ובגמרא בבא קמא פ ע"א: "אמר ר' ישמעאל: מבעלי בתים שבגליל העליון היו בית אבא, ומפני מה חרבו? שהיו מרעין בחורשין, ודיני דיני ממונות ביחיד". ועוד בירושלמי סנהדרין פרק א הלכה א שמי שדן יחיד וטעה בשיקול הדעת: "ישלם מביתו שהגיס דעתו לדון יחיד דין תורה, דתנינן אל תהי דן יחיד שאין דן יחיד אלא אחד". ומי הוא האחד שדן יחיד? "הדן יחיד לבאי עולם".

¹⁶ אלה דברי עקביא בן מהללאל שאכן היה יחיד ומיוחד בדורו, לבנו בשעת מיתתו ומבקש ממנו "חזור בך בארבעה דברים שהייתי אומר" והבן לא מבין מדוע. ראו ההקשר הרחב שם במשניות ו-ז החותמות את פרק ה במסכת עדויות. אבל אולי דווקא ממקור זה נוכל ללמוד שבמקומות בהם כתוב: "יחיד ורבים הלכה כרבים", אין הכוונה תמיד רק למספר הכמות, אלא גם להיבט האיכות. אפילו אם כנגד הרבים (שאינם "יחידים") עומד חכם יחיד ובוטל בדורו כעקביא בן מהללאל: "שאין עזרה ננעלת בפני כל אדם מישראל בחכמה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל" (משנה ו שם), אישים כר' יוחנן החורני שזקני בית הלל ושמאי עולים לסוכתו בחג (סוכה פרק ג משנה ז), ר' דוסא בן הרכינס "שחכם גדול היה" וגם אליו עולים זקני בית הלל ובית שמאי לקבוע הלכה (יבמות טו ע"א), תלמידי בית שמאי שמחודדים יותר מתלמידי בית הלל (יבמות יד ע"א), וכמובן ר' אליעזר בן הורקנוס עליו אמר רבי יוחנן בן זכאי "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם" (מסכת אבות פרק ב משנה ח) ולא קבלו דעתו במחלוקת **תנורו של עכנאי**. משקלם של הרבים גובר על איכותם של ה"יחידים". ואולי אפשר לחבר לכאן גם את המשנה במסכת עדויות פרק א משנה ה: "ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו". ואולי גם את שבחו של "יחיד העוסק בתורה". ואפשר שהפלגנו רחוק

¹⁷ סוף דבר, כל אדם הוא "יחיד". ראו דברינו **בשבילי נברא העולם** בדפים המיוחדים.